

„Nemes Sz. Kir. Szeged Város Piacza” az 1840-es években

SZRENKA ÉVA

(Szeged, Megyei Művelődési Központ)

Az Országos Levéltár őrzi Szeged piacának 1840-ben készült, eddig ismeretlen térképét.¹ Készítője Halácsy Miklós mérnök, akiről tudni kell, hogy a Szépitő Bizottmány tagjaként barátjával, Maróthy Mátyás mérnökkel együtt lelkiismeretesen felülvizsgálta a készülő, vagy már kész épületek stílusát. Már akkor kezdtek gondot fordítani arra is, hogyan illenek bele egy leendő, vagy meglevő városképbe.² Maróthy Mátyás mérnök 1848-ban elkészítette Szeged szabad királyi város térképét.³ 1833 szeptemberében (Reizner János szerint 3-án, Papp János szerint 4-én) jött Szegedre az első gőzhajóval Széchenyi István gróf.⁴ A „Duna” gőzhajón — Papp János szerint — Orsováról felrándult Pallavicini örgrófhhoz, Szegeden kötött ki, ahol Grüber József, a Kegyesrendi Rendház főnöke és Deáky Károly, a Piarista Gimnázium igazgatója üdvözölte a gróft.⁵

Szegedi tartózkodásakor Széchenyi korholta Petrovics János polgármestert, a szegedi piactér kopársága miatt,⁶ mely a vár körül az eredeti „idomtalanásával” több mint 26 holdnyi területet foglalt el. Reizner megemlíti, hogy Klauzál Gábor, kinek háza volt a *nagypiac*on, az országgyűlés alsótáblai követeként nem egyszer szóvá tette ezt az elmaradottságot, melynek okát elsősorban műveletlenségben látta.⁷

A város egyes lakói már 1833-ban beadványokkal ostromolták a tanácsot a piactér mocsarasága miatt, a tér feltöltését sürgették és „a piacon szorongó jószágok iránt a büntetés elrendelését kérik”.⁸ 1848-ban a Tisza szabályozásával kapcsolatban ismét szóba került a tér feltöltése. E terv szerint a kanyargós folyót a vár oldalánál vezették volna el, ez pedig a piactéren levő néhány épület lebontását igényelte volna. Halácsy Miklós mérnök, a Tiszaszabályozási és Feltöltési Bizottmány elnökének e tervét a téren lakók felháborodása következtében elvetették.⁹ Így a tér ügyében, eltekintve kisebb változásoktól, 1870-ig jelentős intézkedés nem történt.

¹ Országos Levéltár (OL) Térképtár, Kamarai térképek, 1411. Nemes Sz. Kir. Szeged Várospiacának Térképe 1840.

² Csongrád Megyei Levéltár (CSML), Szépitő Bizottmány iratai 1848—49.

³ Közli a térképet Nagy Zoltán—Papp Imre 1960. 161.

⁴ Reizner János 1886. 21., Reizner János 1899—1900. II. 7.

⁵ Grüber József, a Kegyesrendi Rendház főnöke szül. Nyitrán. Főnöksége alatt szereztetett a kálváriai föld. 1831-ben 1177 kolerabeteget gyógykezelt, kik közül csak 33 halt meg; 1846-ban a piaristákat Nagy-Becskerekre bevezette, hol első házfőnök volt; 1864-ben kormánytanácsos lett és arany érdemkeresztet kapott. Meghalt Vácon 1873-ban. Deáky Károly a Piarista Gimnázium igazgatója 1833—1840 között.

⁶ Reizner János 1886. 21—26., 106—110. 124, 125.

⁷ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1833; 2072.

⁸ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1833. 2414.

⁹ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1848, 1632, 1639.

E rövid bevezetés után Halácsy Miklós mérnök térképe alapján megpróbálom rekonstruálni, milyen is volt a szegedi piactér (a mai Széchenyi tér) 1840-ben. Sokáig itt volt a reformkori város központja. „A nagy piac — írta 1845-ben a Honderű —, mely óriás voltában inkább szolgál már kiellenségre, mint díszére Szegednek” zsúfolva volt árukkal s vevőkkel. „Bánátból búzát hoznak ide, Makóról zöldséget, Vásárhelyről túrót, sajtot és egyebet; legjelesebb cikk mégis a szappan, hal, tarhonya s paprika. Paprikától Szegeden nemcsak a leves, de még a ház oldala is veres; ide akasztják összefűzve, s az mint egy nagy szőnyeg befogja oldalát. — Hal annyi van, hogy főkép, ha dögleni kezdenek, megbúzhódik tőlük a levegő.”¹⁰

Ha az idegen megállt a kirakodóvásár vagy a hetipiac forgatagában, a teret övező, hézagosan telepített épületek közül a városháza vonta magára a figyelmét. Copf stílusú főhomlokzata hármass tagozódású, az előreugró középső szakasz magasabb, följe két traktusú, karsú sisakkal fedett torony emelkedett. A dunántúli főúri kastélyokkal közeli rokonságot mutató épület. Nagy Zoltán tisztázta, hogy építésére Balla Antal kapott megbízást, mikor 1776-ban a városról és határáról kitűnő térképét készítette. Terveiből néhány töredék megtalálható a szegedi levéltárban. Az épületet azonban Schwörtz János építette, Vedres István közreműködésével és tervei szerint. Az alapkövetétel 1799. augusztus 30-án páratlan ünnepséggel zajlott le. Ezek a mozzanatok már ismertek a bécsi Magyar Kurir akkori tudósításából.¹¹ A tanácsháza építőjének érdekes újítása, hogy egyik részét úgy építette, hogy színházi előadásokra is alkalmas legyen. Ez Vedresnek, a magyar játékszín egyik szegedi apostolának érdeme. A festés és berendezés utasítása szerint készült, a függöny tervét maga készítette.¹²

A tanácsháza elé a sokadalmak napján kirakták a pellengért, a homlokzatra pedig felkerült a pallos, a szabad királyi város jelképe. A tér délnyugati sarkában állt a barokk Szentháromság-szobor; ezt a szobrot Kárász Miklós fogadalomból emeltette 1734-ben, mert a hagyomány szerint, ártatlan béresét hirtelen haragjában agyonütötte.¹³ A szobrot többször felújították, az 1870-es években ment tönkre. E szobor körül zajlott az „emberpiac”, ahol munkaviszonyokat létesítettek, és üzleteket kötöttek. Itt tárgyalta meg a város férfilakossága a közeli vendégfogadóban megforduló idegenektől kiszivárgott híreket.

A *nagypiac* északi sarkán földszintes épület helyezkedett el, a kamarai élésház, mögötte kincstári szárazmalom őrlötte a gabonát. Közvetlenül a városháza mellett afféle áruház állt, négyszögletes nagy épület, tornác vette körül minden oldalról, onnan nyíltak az üzletek. Szám szerint tíz és több mézszárszék. Udvarában volt a híres *lacikonyha*, tele pecsenyét és lepényt sütő kofákkal.

A tanácsháza mögött volt a város vendégfogadója, a *Fekete Sas*, négy szobával és ötven lóra méretezett istállóval. Még két fogadót találhatott itt egymás mellett az utas, az *Arany Páva* és a *Hét Választófejedelem* elnevezésűt. A legrégebb és a legjobb a *Fekete Sas* volt. Vendéglőst igen leleményesnek nevezi a Honderű, „mert a sarat az udvarról puttonyokban kihordatja az utcára, a kocsiútra, ahol a sár tengelyen felül ér. Meglehet, arra számít — írta a folyóirat —, hogyha egy idegen utas a Hét Választófejedelembe akar hajtani, már a Fekete Sas előtt levő sártenger elfogja kocsiját, s ő kénytelen leend hozzá szállni.” (A Feketesas utca a mai Bajcsy Zsilinszky utca.) Ezen az úton továbbmenve ismét piactér fogadott bennünket, a *Ferenc-piac*, mely

¹⁰ Honderű, 1845., Vidéki futár, 290., Társasélet, 296, 334.

¹¹ Magyar Kurir, 1799. III. fertály, 26. sz. Toldalék.

¹² Reizner János 1899—1900 II. 7—38. és III. kötet egyes fejezetei, Vedres István 1799., Nagy Zoltán 1956.

¹³ Bálint Sándor 1959. 78, 84—108. L. még Bálint Sándor 1976. 84—93.

a mai Kossuth Lajos sugárút, a Bajcsy-Zsilinszky utca és a Kiss Ernő utca határolta telken volt. Nevét az egykori császárról és királyról, I. Ferencről (1766—1835) kapta. A XIX. század első felében itt volt a szénapiac, amely a Zsótér-ház felépítésével (1840) a Széchenyi tér, ill. a *nagyipiac* északi oldalára tevődött át.¹⁴

A Pest-Budáról érkező vendégek a *Budai Országúton* érkeztek a városba. Az út tér felőli végén volt a postaállomás, ahol az utas lovat cserélhetett.

Az Élészház és a Városháza között állt Dercsényi János báró (1802—1863) háza. 1840. október 22-én vette a telket, és elkezdte az építkezést, de 1842. március 7-én csődbe jutott, és a még befejezetlen házat 1844. szeptember 19-én eladta Zsótér Jánosnak, a gazdag hajótulajdonosnak és gabonakereskedőnek. A ház elnevezése mégis inkább Zsótér János fiának, Andornak (1824—1906) köszönhető, aki 1848-ban a Márczius Tizenötödike c. lap szegedi tudósítójaként vált ismertté.¹⁵ Ő is folytatta apja foglalkozását, a gabonakereskedést. A reformkori ifjúság egyik vezéralakja volt Szegeden. 1848—49-ben Földváry Sándor nemzetőr zászlóaljának főhadnagyként vette ki a részét a szabadságharcból. Vagyonából sokat áldozott a kultúrára, tudományra, 3500 kötetes könyvtára volt. Ez a ház az 1849-ben Szegedre költözött kormány székhelye. Zsótér Andor házában (ma Széchenyi tér 9.) többször megfordult Klauzál Gábor, Horváth Mihály, Perczel Mór, Klapka György és Tisza Lajos.

A városháza másik oldalán, a mészárszék után, a mai Széchenyi tér 13. sz. alatt állt már akkor is egy szerény hatású, egyemeletes, erkélyes épület, Götz János háza. Ő a szegedi gazdag polgárság egyik képviselője: 17 házat birtokolt a városban.¹⁶ A belvárosi Kaszinó elnöke volt. Tisztét később átadta vejének, Schaeffer Ádám vaskereskedőnek. Sógora volt Grünner János (1814—1874) nyomdász és könyvnyomtató. Apja, Grünner Orbán Fülöp, előbb egy bécsi nyomda vezetője volt, majd 1802. október 22-én, Ferenc királytól a Szegeden létesülő könyvnyomda állítására kapott szabadalmat. Ebben a házban kezdte meg működését (1802—1859) az első állandó szegedi nyomda. Grünner Orbán halála után rövid ideig özvegye, majd fogadott fia, Grünner János vette át vezetését. Iskolai, egyházi kiadványokon kívül itt jelent meg Dugonics András Magyar példabeszédek és jeles mondások (1820) c. kétkötetes gyűjteménye és Vedres István számos munkája. A szabadságharc idején sok röplapot, falragaszt, ponyvafüzetet nyomtattak itt.¹⁷

Grünner János sikertelen kísérletek után végre 1849. január 2-én megindította az első szegedi lapot, „Tisza vidéki Újság” címmel, majd ennek megszűnése után, 1849. május 2-án a „Szegedi Hírlap-ot”. A szabadságharc bukásával megszűnt ez is, csak az önkényuralom enyhülésével, 1859-ben indulhatott helyi újság, a „Szegedi Híradó”. Ennek nyomtatója és egyben kiadója Burger Zsigmond (1818—1874), a Grünner-nyomdának 1847 óta művezetője, aki 1857-ben megvette Grünner Jánostól a nyomdát, és el is költöztette innen.

¹⁴ Péter László 1974. 174.

¹⁵ Márczius Tizenötödike c. lap 1848—49. évfolyama (Zsótér Andor elsősorban gazdasági cikkeket írt.)

¹⁶ A Pallaviciniek algyői uradalmában Götz János salétromfőző nagykereskedő volt a halászati bérlő 1831-től. A bérlő nagykereskedők a kihalászott halat általában távoli piacokon értékesítették. Sózó, halhasító, halszárító telepeket működtettek, ahol a halhasító asszonyok százai dolgoztak. Götz János a bérleti szerződésben többek közt halászkunyhók, hasító- és szárító tanyák építésére is engedélyt kapott. Götz tulajdonképpen a sziksógyártásból gazdagodott meg, az 1828-as összeírás salétromfőzőnek tünteti fel. 1839—40-ben már elsőrendű gyárosként adózik. Vö.: Szeged története 2. 1686—1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. 370—372.

¹⁷ A Somogyi-könyvtár Grünner nyomtatványai 1848-ra vonatkozó anyaga szegényes, de található ilyenek az OL 1848—49-es Miniszteri Levéltár VKM anyagában és a CSML röplapok, kisnyomtatványok külön kezelt gyűjteményében. Vö. Riadj Magyar! 1848—49 fametszetes ponyvai, csata krónikái. Bp. 1983. Gaál Endre—Szabó Ferenc 1978. 5—65.

Úri társaséleket a városban lakó földbirtokos nemesurak éltek, akik a megyei, városi tisztségeket és táblabírósgot viseltek. Közülük kiemelkedett a horgosi Kárász család. A család alapítója Kárász Miklós szegedi főjegyző. Mária Terézia korában szerezte nemességét és vele a horgosi szentpéteri és buzsáki pusztákat. Fia Kárász István, Csongrád vármegye alispánja, az 1790—91. évi országgyűlésen a nemesi ellenzék egyik elszánt vezére. Az erősen magyar érzésű hazafi korlátlan tekintélyre tett szert a megyében. Horgoson, a falun kívül nagy francia díszkertben földszintes barokk kastélyt építtetett. Télen Szegeden, a később róla elnevezett utcában, az akkori Pétervári úton, nemesi kúriájában lakott. Ennek az épületnek a tervezőjéről nincs még levéltári adatom, bár a térkép alapján valamilyen kapcsolatot feltételezhető Vedressel. Kárász István fia, aki apja nevét örökölte, szintén megyei szolgálatban állt. 1840-ben mint Csongrád megye követe az országgyűlésen, Deák Ferencsel együtt emelte fel szavát az ősiség intézménye ellen. Az ő fia, Kárász Benő (1792—1874) építtette 1845-ben — állítólag Ybl Miklóssal — a Kárász-házat (Klauzál tér 5.). A reformkorban Kárász Benő alispán, majd 1848-ban főispán lett. Tagja volt a szegedi hadi választmánynak, amiért Világos után a pesti Újépületben raboskodott. Kegyelem révén szabadult, de állandó rendőri megfigyelés alatt állt. Ezek ellenére is jelentős szerepet vállalt Szeged gazdasági fejlesztésében. E házban volt vendég Kossuth Lajos 1849-ben, s e ház erkélyéről tartotta nyilvános beszédét 1849. július 11-én.

Vedres István mérnök empire stílusban épített földszintes háza a mai Kígyó utcában, a 2. sz. ház helyén állott. Kitűnő nemzetgazdász, neves földmérő, ezerkötetes könyvtára magyar, német és francia művekből állt. Fia, ifjabb Vedres István tiszteletbeli főjegyző, 1830. augusztus 22-én kolerában meghalt.

A cseh születésű, gazdag Prezetska Vencel gyógyszerész, a mai Klauzál téren épített emeletes házában fényes lakást tartott. Leányát, Prezetska Máriát Klauzál Gábor Csongrád megyei aljegyző és táblabíró vette nőül, és ezzel a ház is Klauzál Gábor birtokába szállott. Róla nevezték el a *nagypiac*znak ezt a részét Klauzál térnek. Az öreg Prezetska a patikát 1814-ben fiának, Jánosnak adta át, ő pedig 1816-ban Bauernfeind Ferdinándnak adta el, aki a várnak a déli oldalával szemben szép emeletes házat építtetett, s a gyógyszerterát a kaputól jobbra helyezte el. Fényesen berendezett lakása előkelő társaságok találkozóhelye volt; itt szállt meg 1848. október 4-én Kossuth Lajos.

A mai Roosevelt tér 9. sz. alatt állt a francia forradalmi zavargások elől, Elzász-Lotharingiából menekült idősebb nemes, Schaeffer Ádám és felesége, Gréhl Teréz emeletes családi háza. Ez az épület Vedres István tervei alapján empire stílusban, 1809-ben épült. E ház termeiben megfordult az akkori úri társaság valamennyi jelentős képviselője. A szegedi német nagykereskedők szalonéletét éltek. A család virágzó vaskereskedése a földszinten volt elhelyezve. A palotát és üzletet ifjabb Schaeffer Ádám örökölte, aki a palánki kaszinó megalakításával vált ismertté, és annak negyedik elnöke lett. Felesége, Götz Borbála pedig a szegedi nőegyletnek volt második elnöknője. Néhány elmagyarosodott gazdag szerb kereskedő is bekapcsolódott a társaséletbe. A *nagypiac* déli részén, Prezetska Vencel háza mellett volt Zserovitz János szerb fűszerkereskedő háza és boltja. 1822-ben idősebb Schaeffer Ádám vaskereskedővel ő alapította meg a Kereskedelmi Egyesületet, az ún. Lloyd-Kaszinót, mely a palánki kaszinó előfutára volt.¹⁸ A gazdag szegedi zsidó kereskedők közül 1814-ben Wodianer Fülöp, 1816-ban Wodianer Sámuel és utóbb a két Weisz testvér emelkedett ki.

¹⁸ Czimer Károly 1929. 11—28.

A Nagypiacnak a városházával szemben levő oldalát teljes hosszában a vár téglafala határolta. A tiszai átkelőhely és a sóraktárak védelmére még a tatárjárás után épült erődítmény hosszú századokat élt át, többször nagyobbították, erősítették, szabálytalan négyszög alakját azonban mindvégig megtartotta. A hatalmas területet bekerítő várfal sarkain kerek bástyák, a kapuk felett négyszögletes tornyok emelkedtek. Délkeletről maga a Tisza védelmezte, a többi oldalon pedig a folyó vizével megtöltött széles árok védte. A XIX. század elején már nem volt hadászati jelentősége, a vizesárkokat betöltötték, a falakon belül emelkedő épületeket pedig részben lakóházaknak, részben börtönöknek használták. A várbeli Szent Erzsébet-templom a XI. században épült, a török időkben elvesztette egyházi jelentőségét. Ettől kezdve katonai raktárként használták. A déli várfalhoz épített kazamatákban olasz politikai foglyokat őriztek. Nagy Ignác 1836-ban, a „Társalkodó”-ban a sanyarúság hajlékának nevezte az épületet. Az olasz foglyokat az osztrák haditörvényszék a lombárdiai forradalmi események miatt ide záratta be.¹⁹

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány, illetve a Hadügyminisztérium parancsa értelmében 1848 október havában feloszlatták az ún. „olasz intézményt”, a miniszterelnök távolléte miatt Madarász László és Nyáry Pál Honvéd Bizottmányi tagok megbízásával. Az iratok szerint „Bécs felé, leendő indítására nézve azon rendelet tétetett, hogy ezen foglyok tíz nap elforgása alatt három csapatban mindig szegedi nemzetőrök kíséretébe Félegyházig kísértessenek”.²⁰

Minden évben passiójátékokat rendeztek a vár előtt, s ezeket a polgárok is megtekinthették.

A vár keleti sarkán, a piactéren volt a mázsaház, majd attól északabbra szélesedő utcában, a mai Horváth Mihály utca 7. sz. alatt állt egy klasszicista stílusú épülettömb, a „Rieger-ház”, melynek három lakója volt. A házat valószínűleg Rieger János építtette, akinek több háza volt Szegeden, melyeket igen gyakran bérbe adott. Ennek az épületnek kifelé nyíló boltajtói megőrizték az eredeti bolti kiképzések jellegét. A Rieger család egyik tagja Rieger Mihály kereskedő volt. E család története koránt sincs még teljesen felkutatva. Levéltári munkám folyamán sikerült kiderítenem, hogy egyik leszármazottuk, Rieger Bálint 1848-ban esküdtött föl joggyakornoknak. Rieger Józsefről pedig levéltári adatok alapján megemlítem, hogy levelezésben állott Egressy Gáborral.²¹

A Rieger-ház középső szárnyában lakott Sperlág András orvos, kinek a járványok idején sok munkája volt. 1840-ben orvosi feljegyzéseinek kiadását javasolta ezer példányban.²² (Sperlág Antal 1827. szeptember 25-én Klauzál Gábor és Prezetska Mária házasságának esküvői tanúja volt.)²³ A ház harmadik lakója, Pfann József kereskedésből élt, és elég gyakran került kisebb hétköznapi rendbontások miatt törvény elé.

A nagypiacról a vár déli fala mentén szélesedő út vitt le a Tiszához, itt volt a *halpiac* (ma Roosevelti tér). Ez az út egyenesen nekifutott a hajóhidnak, amely átvezetett Újszegedre.

Ezzel befejeztük Halácsy Miklós térképe alapján tett körsétánkat. Az utazgató Széchenyi István gróf az egész ország fejlődésére tett javaslatot és azok megvalósítá-

¹⁹ Horváth Mihály 1865. 614. számukat 500-ra, — Szeremlei „Kroniká”-ja I. k. 248. pedig 480-ra teszi.

²⁰ CSML Szeged Város Község Választmányának iratai 1851—1856.

²¹ CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1840: 48. Rieger családra vonatkozó bejegyzései. 1840. 2707, 2058, 1848: 1673, 1856.

²² CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1840. 2418.

²³ Szeged-belvárosi plébánia házassági anyakönyv 1827. szeptember 25-iki bejegyzése.

sát szorgalmazta. A nagyobb városok fejlődésére is gondot fordított, többek között javaslatokat tett Szeged közlekedésére, az utak kikövezésére, javítására, a híd építésére, a folyószabályozásra és bank létesítésére. Az 1848. február 18-i tanácsi jegyzőkönyv 6. bejegyzése szerint „Gróf Széchenyi István az általa kiadott, a magyar közlekedés, városok rendezésének alapítását tárgyaló könyvét, annak létesítéséért való közmunkálás végett egy példányban megküldeni méltóztatik”.²⁴

IRODALOM

Bálint Sándor

1959 Szeged városa. Szeged

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. rész. MFMÉ 1974/75—2. Szeged

Czimer Károly

1929 A szegedi belvárosi kaszinó száz éves története (1829—1939). Szeged

Gaál Endre—Szabó Ferenc

1978 Adatok a szegedi Grünnyomda történetéhez (1811—1847). Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. század. Szeged, 5—61.

Horváth Mihály

1865 Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben. I. Genf

Nagy Zoltán

1956 Vedres István művészi munkássága. Bp.

Nagy Zoltán—Papp Imre

1960 Szeged. Műszaki Kiadó, Bp.

Péter László

1974 Szeged utcanevei. Szeged

Reizner János

1886 A régi Szeged I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged

1899—1900 Szeged története. II—III. Szeged

Vedres István

1799 Nemes szabad királyi Szeged várossá meg nagyobbítandó Tanács-háza talpkövének le-tétele alkalmatosságára készült versek. Pesten

Szrenka, Éva

„Der Markt der edlen königlichen Freistadt Szeged” in den 1840-er Jahren

Der Autorin ist es gelungen, eine bisher unbekannte Karte des Stadtmarktes in Szeged aus dem Jahre 1840 in dem Ungarischen Staatsarchiv entdecken zu können. Aufgrund dieser Karte werden in diesem Aufsatz die Gebäude im Kreise des Marktplatzes und deren Bewohner vorgestellt. Der Marktplatz bildete das Zentrum der Stadt in der Reformzeit. Dem Rathaus von Zopfstil gegenüber wurde der Platz durch die mittelalterliche Burg, auf den übrigen Seiten durch die Häuser der wohlhabendsten Bürger (Kaufleute, Handwerker, führende Amtspersonen der Stadt) begrenzt. Im Aufsatz werden die Repräsentanten der hiesigen wohlhabenden Bürger und ihre familiären Verbindungen bearbeitet.

²⁴ CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1848. 1176.